

ZAMONAVIY ADABIYOTDA O'QITUVCHI PSIXOLOGIZMI VA IJTIMOIIY MUAMMONING AKS ETISHI

Xolmurotova Gulnora Azmiddin qizi

(Luqmon Bo'rixonning "Sirli muallim" qissasi misolida)

Termiz davlat universiteti talabasi

Email: xolmurotovagulinor@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10684673>

Annotatsiya. Ushbu maqolada yozuvchi Luqmon Bo'rixonning "Sirli muallim" qissasi tahlilga tortilgan. Shuningdek, yozuvchining davr va inson muammolarini yoritishdagi badiiy mahorati, muallim obrazining badiiy talqini, xarakter shakllanish jarayonlari, badiiy asar voqeligidagi ifodasi, o'qituvchi psixologizmi masalalariga e'tibor qaratilgan. Obrazlar olamining badiiy ifodasi xususida ham fikr-mulohazalar bildirilgan.

Kalit so'zlar: nutqiy xarakteristika, badiiy psixologizm, muallim obrazi, davr muammosi, ichki ruhiyat, kontrast.

REFLECTION OF TEACHER PSYCHOLOGISM AND SOCIAL PROBLEMS IN MODERN LITERATURE

Abstract. This article analyzes the story "Mysterious teacher" by the writer Luqman Borikhan. Also, attention is paid to the artistic skill of the writer in highlighting the problems of the time and people, the artistic interpretation of the image of the teacher, the processes of character formation, the expression of the reality of the artistic work, and the teacher's psychology. Opinions were also expressed about the artistic expression of the world of images.

Key words: speech characteristics, artistic psychology, teacher's image, period problem, inner psyche, contrast.

ОТРАЖЕНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ПСИХОЛОГИЗМА И СОЦИАЛЬНЫХ ПРОБЛЕМ В СОВРЕМЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Аннотация. В данной статье анализируется рассказ «Таинственный учитель» писателя Лукмана Борихана. Также уделяется внимание художественному мастерству писателя в освещении проблем времени и народа, художественной интерпретации образа учителя, процессам формирования характера, выражению действительности художественного произведения, психология учителя. Высказывались также мнения о художественном выражении мира образов.

Ключевые слова: речевые характеристики, художественная психология, образ учителя, проблема периода, внутренняя психика, контраст.

Kirish

Ma'lumki, zamonaviy davr adabiyotida ijtimoiy-siyosiy mavzuda yozilgan, inson va davr muammolarini, qahramon ruhiyatini mahorat bilan aks ettirgan asarlar talaygina. Shulardan mustaqillik davr adabiyoti vakili Luqmon Bo'rixonning "Sirli muallim" qissasi o'qituvchi psixologizmi, ichki konfliktlari, kechinmalarini yoritib bera olgan eng yaxshi asarlardan biridir.

Adabiyotlar tahlili

Asar bosh qahramoni Najot G'aybullaning muallimlik mahorati, o'quvchilarga bo'lgan mehri, kasbiga muhabbati asar ichidagi kuzatuvchi jurnalistning ham, kitobxonlarning ham

qalbidan chuqur joy egallaydi. Beixtiyor Najot G‘aybulla diplomsiz bo‘lsa ham eng yaxshi muallim ekanligini tan oladi kishi. Chunki adib adib mazkur qissasida nafaqat bosh qahramon orqali, balki uning atrofidagi hamkasblari va faoliyat muhiti orqali barchamizning hayotimizda o‘ziga xos o‘rin egallagan ustozlarning faoliyati, o‘y-fikrlari, hayot qiyinchiliklaridagi qoqilishlari, o‘ksinishlarini qog‘ozga ko‘chirgan. Quyida asarda gavdalantirilgan zamona muallimlari psixologiyasi va ijtimoiy muammoning aks etishi masalalari haqida so‘z boradi.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu maqolani yozish va uning oldiga qo‘ygan muammoni yoritib berishda tahlil qilish, qiyoslash, chog‘ishtirish kabi ilmiy tadqiqot metodlaridan foydalanildi.

Tahlillar va natijalar

Adabiyotshunos olim D.Quronov san’atkorona nigoh atamasini siz-u bizga ahamiyatsiz ko‘ringan narsa unga olam-u odam mohiyatidan so‘zlovchi, chigal muammolarni yechishi uchun kalit bo‘lib xizmat qiluvchi, voqelikdagi ahamiyatga molik narsa-hodisalarni, ularning zamiridagi ijtimoiy-estetik mohiyatni ilg‘ab oluvchi vosita sifatida e’tirof etadi [4: 80]. Xuddi shu yo‘sinda “Sirlı muallım” qissasi mazmunida yashiringan asl badiiy mohiyatni, “sirlı muallım” kimligi yoxud “muallımning sirliligi”ni anglab olish uchun kitobxondan san’atkorona nigoh talab qilinadi.

Asarning dolzarbligi shundaki, atrofdagi kishilarning muallim zotiga mensimay muomala qilishi yoxud arziyas kasb sifati qarash kabi jamiyatning bir illati qahramonlar nutqida aks ettirilgan. Masalan, ilmiy mudira Norxol Xushboqova shunday deydi: “Hali o‘zimga ham tushunqsiz, chigal turmushim, kasbi-korim haqida nima ham deyishim mumkin? Bir paytlar otam rahmatlik pedinstitut qoshiga yetaklab borib, «Qizim, muallimchilikka o‘qiy qol, ayollar bop ish, to‘rtta bolani aldab yuraverasan», degan edi. Afsuski, to‘rtta o‘quvchini aldash» bilan ish bitmas ekan” [1:91]. Guvohi bo‘lganimizdek, omma orasida ustozdek sharafli hamda mas‘uliyatli kasbni “to‘rtta bolani aldab yurish”ga tenglashtirilmogda. Adib ushbu o‘rında jamiyatdagi o‘qituvchilik faoliyatiga yengil qarashlar mavjudligini mohirlik bilan ifodalab bergan. Ahvol shu darajaga kelib qolganki, o‘g‘il bolalar o‘qituvchi bo‘lib maktabda dars berishni or qilishadi. O‘qituvchilik qilishdan uyalishadi. Hattoki, direktorning bir a‘lochi o‘quvchiga sen kelajakda olim yoki bilimdon o‘qituvchi bo‘lasan degan yaxshi tilagini kamsitish sifatida qabul qiladiganlar ham topilar edi. Quyidagi dialog orqali bu “kamsitish”ga ularning munosabati ko‘rsatib berilgan: «O‘v, o‘rtoq Qalqonip, nega mening bolamga muallim bo‘lasan dedingiz? O‘g‘lim bechora necha kundan beri qahshab yig‘lab yuribdi».

Men hangu mang qotib qolgan edim. Tilim arang kalimaga aylandi.

«Nega yig‘laydi?! Nima, yomon tilak bildiribmanmi?»

«Jo‘ralari ustidan kulib yurishibdi ekan. Nega unday dedingiz? Bolam kimdan kam, nega u muallim bo‘lar ekan?!»

Men jo‘yali bir javob topgunimcha Mohigul qarg‘ana-qarg‘ana xonamdan chiqib ketdi” [1: 80].

Insonlarning bunday fikrlashiga, erkak o‘qituvchilar kamayib ketishiga nima sababchi bo‘layotgan ekan, deb o‘ylanib qolasan kishi. Ammo muammo o‘sha- o‘sha moddiyatga borib taqalganda hamma jim qoladi. Asarda erkak kishi katta oilani tebratishi uchun o‘qituvchilik maoshi yetarli emasligini maktab direktori o‘rinbosari Boymurodning so‘zlaridan bilib olish mumkin. Uning ham chin dildan dars o‘tgisi, aql-u fikrini berib ishlagisi keladi, ammo turmush

chigalliklari, oiladagi yetishmovchilik unga yo‘l bermaydi. Noiljlikdan maktabdan bo‘sh vaqt ustalik qilishiga ham to‘g‘ri keladi. Boymurod obrazi xayollari chigal bo‘lib, nima qilarini bilmay, arosatda yurgan kishi sifatida tasvirlanadi: “Yo‘q, men ishdan nolimayman.

O‘qituvchilik ham jonu dilim. Yuragim, butun aqlu fikrimni berib ishlasam deyman. Lekin... hammayoqda chigallik” [1: 103]. Bu o‘rinda Boymurodga xos nutqiy xarakteristikani ko‘rishimiz mumkin. Adabiyotshunos olim D.Quronov nutqiy xarakteristika termini xususida so‘z yurita turib, uni inson obrazini yaratishning muhim vositalaridan biri, epik va dramatik asarlarda personaj xarakteriga xos xususiyatlarni uning nutqini individuallashtirish orqali berish ekanligini qayd etadi. Shuningdek, adabiy asarda personaj nutqini individuallashtirishni to‘laqonli badiiy xarakter yaratishning muhim shartlaridan biri sifatida e‘tirof etadi [5: 206]. Shu yo‘sinda yuqorida keltirilgan nutqiy xarakteristika orqali Boymurod obrazining, aslini olganda, yomon inson emasligini, chin dildan dars berishga bo‘lgan xohishini ilg‘ab olamiz. Bir yoqda oila tashvishlari, bir yoqda ustalik charchoqlari bo‘lgan kishining maroq bilan dars o‘ta olmasligi tabiiy, albatta.

Yoxud yana bir sahnada yaxshi bilimli algebra fani o‘qituvchisi Xayrullaga shahardagi bir tashkilotdan maoshi yuqoriroq lavozim taklif etiladi. Xayrullaning esa maktabdan ketgisi yo‘q, ammo oyligi ham kamlik qilyapti. Oxiri rayono mudiriga zarur kadr sifatida oyligini oshirishsa, shu yerda qolishini aytmoqchi bo‘ladi. Holbuki, bunday iltimoslarni tinglashga toqati yo‘q rayono mudiri: “Ketsang, ketaver! Qani unaqa joyga meni ham chaqirishsayu jo‘navorsam.

Yog‘li joydan qolma, boraver!”, “Maktabda har kim ishlayolmaydi, uka! Avvalo vatan tuyg‘usi kerak, fidoyilik zarur” [1: 103], degan so‘zlar bilan mulzam qilib qaytarib yuboradi. Shu zayilda maktab tizimi Xayrulloq o‘xshash bilimli ustozlarni qo‘ldan boy berib, Nozima kabi onasining yugur-yuguri bilan ishga kirganlarga qolayotgan edi.

Bir tomondan mudir Erkaboyevning ham fikrida jon bordek tuyiladi: asl muallim uchun moddiyat birinchi o‘rinda bo‘lmasligi kerak. Ammo haqiqatda moddiyatga qiziqmaydigan, o‘quvchilar uchun jonini beradigan Najot G‘aybulladek fidoyilarni “jinoyatchi” sifatida qoralab, ishdan haydasa, Xayrulladek bilimli kadrlarni esa maosh masalasida qo‘llab-quvvatlamagani uchun ular ham ishdan ketsa, maktabda qanday kishi dars beradi, axir?! Maktabdagi ustozlar maoshiga yarasha ishlaydiganlar xilidan edi. O‘zi jonbozlik ko‘rsatib yangiliklar kiritmoqchi bo‘lganlarni esa ko‘ra olishmas, undan ayb qidirishga harakat qilishardi. Adabiy tanqidchi Ozod Sharafiddinov ta‘kidlaganlaridek: “Odam mehnatiga yarasha maosh olmasa, maoshiga yarasha mehnat qila boshlaydi”. Asarda ko‘tarilgan muammolardan biri ham shu, nazarimda. Ya‘ni adib Luqmon Bo‘rixon tomonidan jamiyat tomonidan mehnati qadrlanmaydigan va bu jarayonga ko‘nikib qolgan maktab jamoasi tasvirlab berilgan.

Voqelikka boshqa tomondan nazar tashlasak, mehnati qadrlanmasligidan qat‘iy nazar, kasbini jasorat deb biladigan, o‘tayotgan kuniga rozi bo‘lgan Qalqonov, Erkaboyev kabi o‘qituvchilar ham bor edi. Aynan direktor Qalqonov ustozlikning mashaqqatlari haqida so‘zlay turib, maqtovga arzigulik tomonlarini ham sanab o‘tadi. Bu monolog orqali qahramonning muallimlik kasbidan faxrlanish, ulkan sharafini his qilishiga guvoh bo‘lamiz: “Lekin quvonchli kunlarimiz ham ko‘p. O‘qituvchi o‘z mehnatining mevasini ko‘rganda o‘n yoshga yasharadi, balqiydi. «Mehnatning mevasi» deganda, hoynahoy, uch-to‘rt oyda arang qo‘lga yetib keladigan maoshni o‘ylasangiz, adashasiz. Muallim mehnatining mevasi bu – tirishqoq, omadli o‘quvchilar!

O‘z o‘quvchisining kamolini, obro‘-e‘tiborini ko‘rgan qaysi muallim loqayd qo‘l siltab qo‘ya qoladi? Hech qanday” [1: 80-81].

Asarni o‘qishli qiladigan, uning badiiy ta‘sir kuchini yanada oshiradigan jihatlaridan yana biri kontrastlar asosiga qurilganligidir. Luqmon Bo‘rixon asar bosh qahramoni Najot G‘aybullani bir tomon qo‘ysa, qolgan o‘qituvchilarni boshqa tomonga qo‘yib, qay yo‘sinda muallim bo‘lish to‘g‘ri ekanligini uqtirgandek bo‘ladi. Masalan, Najot G‘aybullaning darsi: “Najot G‘aybullaning ovozi sokin, sohir kezinadi. Hammayoq tinch ummoniga g‘arq bo‘lganday jim-jit... O‘quvchilar allaqachon sinfxonadan “uchib” ketishgan. Ular ustozlariga qo‘shilib olis-olis orollarda, suv dunyosining g‘aroyibotlari ichida sayr etib yurishibdi” [1: 97], - deb jonlantiriladi. Unga qarama-qarshi qilib Norxol Xushboqovanning quyidagi taqqoslashi keltiriladi: “Odatda, biz o‘qituvchilar sinfxonaga kirgach, o‘n-o‘n besh daqiqa g‘ala-g‘ovur, pichir-pichirlarni tinchitish bilan ovora bo‘lamiz. So‘ng sinf jurnalini ochib, uzundan-uzun yo‘qlama ichida xiyla vaqt yo‘qolib ketamiz.

Keyin o‘tgan saboq yuzasidan so‘roq-tergov boshlanadi. Tayin gapki, dars tayyorlamay kelgan o‘quvchi uncha-muncha partizandan battar miq etmay turaveradi. Xunob bo‘lib uni koyib-jerkamiz. Ikki-uch shunaqa qaysarlar bilan olishuvdan so‘ng o‘zimizning tinkamiz qurib, asablarimiz qaqshaydi. Buyog‘i tanaffusga yaqin. Shosha-pisha yangi darsni boshlaymiz. O‘quvchilarning beadoq shivir-shivir, pichir-pichiriga qorishtirib konspekt qilib kelganlarimizni amal-taqal bilan aytib beramiz” [1: 96-97]. Bu kabi qiyoslashlar vositasida o‘quvchi tegishli xulosani chiqarishi, qay yo‘sinda muallim bo‘lish anglashi kerak bo‘ladi.

Badiiy psixologizm deb badiiy asarda to‘laqonli inson obrazini yaratishning muhim vositalaridan biri bo‘lgan, personaj ruhiyatining ochib berilishi, xatti-harakatlari va gap-so‘zlarining psixologik jihatdan asoslanishiga aytiladi [5: 48]. Asarda o‘qituvchilarga xos xarakter, psixologizm ham yorqin suratlarda chizib berilgan. Masalan, maktabga yangi kelgan, o‘quvchilar mehriга sazovor bo‘lgan Najot G‘aybullaga havas bilan qaraydigan, o‘zini, kiyinish uslubini u kabi o‘zgartirishga harakat qilayotgan o‘qituvchilar bor edi. Bu esa ustozlardagi rivojlanishga bo‘lgan ishtiyoqni ko‘rsatadi. Ammo yana shunday ustozlar jamoasi bor ediki, Najot G‘aybullaning har jabhada ulardan ustunligini ko‘ra olishmas edi, unga hasad qilardi. Masalan, ilmiy mudira Norxol Xushboqova “Nahotki men o‘ksidim? Nega?! Yangi muallimday dars berolmasligimni anglab yetdimmi?” [1: 97], - deb Najot G‘aybulla va o‘zini taqqoslab ko‘rganda o‘ksinadi, shunday dars o‘ta olmasligidan xafa bo‘lib ketadi. Yana bir personaj – tarix fani o‘qituvchisi Xurramovich Najot G‘aybullani asossiz bir nashafurush, jinoiy to‘da a‘zosi deb gumon qilib, tirnoq ostidan kir qidirishga kirishdi. Surishtirishlari natijasida “sirli muallim”ning diplomi soxta ekanligini bilib qolib, uning ustidan jinoiy ish ochtirtiradi. Aynan shu hasad, o‘zidan kuchli bo‘lganni tan olmaslik, oyog‘iga bolta urish illati tufayli maktab o‘zining NAJOT NURI ni yo‘qotdi. Eng qiziq nuqtasi Xurramovich o‘zining bu fitnachiligidan zarracha achinmasligi, balki bu ishini “fidoiylik”, “jasorat”, “sharaflı burch” deb bilishida edi: “Ozgina nokamtarlik qilgan o‘rinlarimiz bo‘lsa, uzr. Men o‘z burchimni o‘tadim, xolos. Bir qalloblikni fosh qilganimdan, katta falokatlarning oldini olib qolganimdan mamnunman, albatta. To‘g‘ri, hamkasabalar orasida birov-yarim menga g‘ijinib, o‘qrayib qarayotganlari ham uchraydi. Buning hammasi ko‘rolmaslik, ichiqoralik oqibati. Shunday sharaflı vazifani yolg‘iz uddalaganim, mashaqqatlardan cho‘chimaganim yoqmayapti ularga. Biroq boshim baland, ko‘kragim tog‘, g‘ayrli nigohlarni nazar-pisand qilmayman. Chunki men o‘z ishimdan faxrlanaman. Chunki men

tarix, huquq darslari, mashoyixlar ta'kidlaganidek, kelajak darslari qo'lida bo'lgan oliy toifali o'qituvchiman" [1:126]. Bu ichki monologdan so'ng, kitobxon "ko'rolmaslik", "ichiqoralik" ni kim qilgan kim edi-yu, "sharaflil vazifani o'tagan" kim edi, deb bir muddat ziddiyatli kayfiyatda qolishi, kimga ishonish, qanday xulosa chiqarishga o'ylanishi mumkin. Nazarimda, adib Xurramovich obrazi orqali o'z xatosini hech qachon tan olmaydigan, aksincha o'zidan boshqalarni past sanaydigan, ig'vogar ustozlar ham uchrab turadi deganday bo'ladi.

Xulosa

Luqmon Bo'rixonning "Sirli muallim" qissasi davr muammolari, inson ichki ruhiyatidagi olishuvlar, jamiyatda o'qituvchi qadr-qimmatini o'zida aks ettirgan hajman kichik, salmog'i ulkan asar hisoblanadi. Yozuvchi mazkur asari orqali barcha jabhalarga yangiliklar kiritilayotgan bugungi kun kishilarini yangiliklardan, innovatsiyalardan cho'chimaslikka, aksincha, ijobiy ko'z bilan qarashga chaqiradi.

Xulosa qilib aytganda, "Sirli muallim" qissasi orqali jamiyatda ustozning qadr-qimmati yuqori qo'yilishi kerakligi, har kim o'z sevgan kasbi bilan shug'ullanishi lozimligi, ba'zi masalalarda diplom emas, mahorat, ishtiyoq muhimligini anglash mumkin.

REFERENCES

1. Luqmon Bo'rixon. Xizr ko'rgan yigit: qissalar va hikoyalar. – Toshkent: "Sharq" nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi, 2007. – 255 bet.
2. Luqmon Bo'rixon. Sirli muallim // www.ziyouz.com kutubxonasi.
3. Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. – T.: Innovatsiya-Ziyo, 2020. – 242 bet.
4. Quronov D., Mamajonov Z., Sheraliyeva M. Adabiyotshunoslik lug'ati. – T.: Akademnashr, 2013. – 406 bet.
5. Gulnoz, J., & Bunyod, N. (2023). ABSENTEIZM IJTIMOIIY HODISA SIFATIDA. *Research and Publication*, 1(11), 4-10.
6. Jiyanmuratova, G. S. (2019). ELECTORAL MOOD OF THE YOUTH ELECTORATE OF UZBEKISTAN. In *ОСОБЕННОСТИ ИННОВАЦИОННОГО ЭТАПА РАЗВИТИЯ МИРОВОЙ НАУКИ* (pp. 7-9).